

Л. Савченко

РОЗМОВЛЯЙ
УКРАЇНСЬКОЮ
ПРАВИЛЬНО

Харків
«Фоліо»
2016

Українська мова є однією зі старописемних мов індоєвропейської родини. Вона успадкувала давньоруську писемність і в ранній період своєї історії продовжувала розвивати традиції літературної мови Київської Русі. Українська систематично поповнювалася народнорозмовними елементами. Так утворилася староукраїнська книжна мова. Вона вживалася в ділових документах і наукових творах. Розвивалася й жива мова українського народу. Це підготувало ґрунт для виникнення нової української літературної мови на народній основі. Виникла вона на основі говорів Середньої Наддніпрянщини, увібравши чимало елементів інших говірок.

Поява в кінці XVIII століття «Енеїди» Івана Котляревського започаткувала нову українську літературну мову. Від часу свого виникнення стара й нова форми української мови служили нашому народові. Долучилися до розвитку літературної мови Тарас Шевченко, Леся Українка, Іван Франко, Михайло Коцюбинський, Борис Грінченко та інші.

Не маючи державності, Україна не могла повною мірою забезпечувати розвиток своєї мови. Мало того: в Австро-Угорщині та Московській імперії, до складу яких належала Україна, українське друковане слово просто заборонялося. У 20-ті роки XX століття почалося відродження української культури. Українська мова стає мовою освіти, науки, офіційного мовлення. Пізніше, починаючи з 30-х років і майже до кінця століття, українська мова знову витісняється з активного вжитку.

Першого січня 1990 року набуває чинності Закон про мови в Українській РСР, де вперше йдеться про надання українській мові статусу державної. Пізніше, з набуттям незалежності, цей статус підтверджений і статтею десятою Конституції України.

Сьогодні українська мова посідає важливе місце в житті суспільства. Вона належить до числа найрозвиненіших мов світу,

ФОНЕТИКА

Це розділ мовознавчої науки, який *вивчає звуковий склад* мови: походження, характеристику звуків, закони їх поєднання у звуковому потоці.

Звук — мінімальна неподільна одиниця мовлення, що є результатом складної артикуляційної діяльності людини. *Артикуляція* — це робота мовного апарата: бронхів, гортані, піднебіння, голосових зв'язок, язика, губ та ін. Звук має певні акустичні особливості і з боку мовця, і з боку того, хто сприймає мовлення. На письмі звуки передаються літерами (буквами).

Буква — письмовий знак в алфавіті будь-якої мови. Переважно він відповідає певному звукові. *Алфавіт* — система графічних знаків, які передають звуковий склад слова.

УКРАЇНСЬКИЙ АЛФАВІТ

Буква	Назва	Буква	Назва	Буква	Назва
Аа	[а]	Іі	[і]	Тт	[те]
Бб	[бе]	Її	[йі]	Уу	[у]
Вв	[ве]	Йй	[йот]	Фф	[еф]
Гг	[ге]	Кк	[ка]	Хх	[ха]
Ґґ	[ге]	Лл	[ел]	Цц	[це]
Дд	[де]	Мм	[ем]	Чч	[че]
Ее	[е]	Нн	[ен]	Шш	[ша]
Єє	[йе]	Оо	[о]	Щщ	[ща]
Жж	[же]	Пп	[пе]	Ьь	[м'який знак]
Зз	[зе]	Рр	[ре]	Юю	[йу]
Ии	[и]	Сс	[ес]	Яя	[йа]

В українському алфавіті 33 букви. Літера — *ь* — звука не означає, вона вживається як знак пом'якшення для попередніх приголосних: станьмо [ста́н'мо], прокиньтесь [проку́н'тес'], польська [пóл'с'ка]. Серед графічних знаків є ще такий знак — ('). Він називається апостроф. Не позначаючи жодного звука, він передає тверду роздільну вимову двох приголосних звуків: м'яч [мй'ач], зв'язок [звй'азо́к], полум'я [пóлумй'а́].

Голосні та приголосні звуки утворюються внаслідок роботи органів мовлення. Повітряний струмінь, потрапляючи в дихальне горло з легенів, доходить до голосових зв'язок, котрі, коливаючись, створюють голос із певним забарвленням — тембром. У ротовій порожнині повітряний струмінь може зустрічатися на своєму шляху різні перешкоди, які утворюють шум.

Під час творення голосних звуків повітряний струмінь не зустрічає перешкод, а голосові зв'язки напружені. Голосні звуки української мови: [і], [у], [е], [у], [о], [а]. На письмі їх відтворюють відповідні літери — *і, у, е, у, о, а, я, ю, є, ї*.

Звертаємо увагу, що літера *ї* завжди передає два звуки [йі]: їжак — [йіжа́к], заїзд — [зайі́зд]. Літери *я, ю, є*, залежно від позиції в слові, можуть передавати то два звуки [йа], [йу], [йе], то один із м'якістю попереднього приголосного [а], [у], [е]. Так, один звук ці літери передають, якщо стоять відразу після приголосного: сяду — [с'а́ду], люди — [л'у́ди], синє — [с'у́н'є].

Два звуки вони передають у таких випадках:

- на початку слова: яма — [йа́ма], Юля — [йу́л'а], Ємен [йе́мен];
- у середині та в кінці слова після літери на позначення голосного звука, після апострофа та м'якого знака: маятник — [ма́йтник], б'ють — [бйу́т'], Васильєв [васу́л'йеу́'].

Для утворення приголосних звуків струменеві повітря доводиться долати перешкоди, у результаті чого виникає шум. За-

уважимо: літера *щ* (*ща*) завжди позначає два звуки [шч]: *щока* [шчока́], дощ [дошч]. Є в нашій мові характерні звуки [дж̣] [д̣з̣] [д̣з̣'], які на письмі передаються двома літерами *д і ж* (*де і же*) та *д і з* (*де і зе*): бджола [б̣джо́ла], дзвоник [д̣звóник], гедзь [г̣едз̣'].

Приголосні звуки сучасної української літературної мови характеризуються таким чином:

- 1) за участю в їх творенні голосу й шуму;
- 2) за наявністю чи відсутністю пом'якшення.

Якщо у творенні звука голос переважає над шумом, — такі приголосні називаються *сонорними*. Це — [р], [р'], [л], [л'], [н], [н'], [в], [м], [й̣]. Усі інші називаються *шумними*. Серед шумних розрізняємо дзвінки (у них шум переважає над голосом) та глухі (утворюються лише шумом). Дзвінки та глухі приголосні утворюють пари:

дзвінки: [б], [д], [д'], [ж], [з], [з'], [р], [з], [дж̣], [д̣з̣], [д̣з̣'];

глухі: [п], [т], [т'], [ш], [с], [с'], [к], [х], [ч], [ц], [ц'], [ф].

Увага! В українській мові глухий приголосний [ф] не має пари серед дзвінких.

Особливістю сонорних приголосних [в] та [й̣] в українській мові є їх здатність вимовлятися як короткі голосні [ʋ] та [j̣] відповідно. Це можливе у таких позиціях:

- 1) на початку слова перед приголосним: взяти — [ʋз'áту], йти — [j̣ту];
- 2) у середині слова після голосного перед приголосним: вовк — [воўк], займенник — [займ́ен:ук];
- 3) у кінці слова після голосного: ходив — [ході́ў], синій — [сі́н'ї̣].

За наявністю чи відсутністю пом'якшення усі приголосні нашої мови поділяються на тверді, м'які та пом'якшені.

До твердих належать усі приголосні, крім [й]. Цей приголосний звук завжди м'який. Отже,

- **тверді:** [б] [в] [г] [ґ] [д] [ж] [з] [к] [л] [м] [н] [п] [р] [с] [т] [ф] [х] [ц] [ч] [ш] [дж] [дз];
- **м'які:** [д'] [з'] [л'] [н'] [р'] [с'] [т'] [дз'] [ц'];
- **пом'якшені:** [б'] [в'] [г'] [ґ'] [к'] [м'] [п'] [ф'] [х'] [ч'] [ш'] [дж'].

Звернімо увагу на знаки м'якості (') та пом'якшення ('), які вживаються у фонетичній транскрипції.

Голосні та приголосні звуки української мови схарактеризовані як окремі, ізольовані звуки. У процесі мовлення відбуваються звукові зміни, зумовлені або впливом сусідніх звуків, або наголошенням, або позицією звука в мовному потоці.

Так, голосні [а], [і], [у] в нашій мові вимовляються чітко, незалежно від наголошеної чи ненаголошеної позиції: [хáта], [лín'ійа], [бурундúк].

Голосні [е], [у] в ненаголошеній позиції завжди взаємонаближаються [e^u], [u^e]: [се^uло́], [жу^eт':а́].

Голосний [е] в ненаголошеній позиції може наближатися до [і] — [eⁱ]. Це буває лише у випадку, коли попереду [е] стоїть м'який приголосний [й]: краєвид [край^eв'ід], до Києва [до-к'ій^eва].

Голосний звук [о] у ненаголошеній позиції може наближатися до [у]. Таке наближення можливе лише тоді, коли у наступному складі є наголошений звук [у] або [і]: [мо^oл'у́с'а], [зо^oр'іту].

АСИМІЛЯЦІЯ ПРИГОЛОСНИХ

Приголосні звуки у процесі мовлення зазнають серйозних змін, оскільки вплив сусіднього звука може бути настільки